

FONÓD ZOLTÁN

Ady és Fábry

Egyedülálló jelensége a magyar irodalomnak az a gondolati ráhatás, melyet egy életen át Ady Endre költészete gyakorolt Fábryra. Elsősorban háborúellenes és társadalmi mondanivalójú versei kértek ismételt helyet Fábry gondolkodásában, s Ady szerelmi költészetének hatásáról csak az ifjúkort idéző visszaemlékezésekben olvashatunk. Jóformán nyoma sincs tevékenységében annak, hogy Ady szimbolizmusával, magyarság vagy istenes verseivel mélyebben foglalkozna, legfeljebb az Ady munkásságát elemezni szándékozó Fábry-jegyzetbökök tanúskodnak arról, hogy ez szándékában állt. Ennél is meglepőbb, hogy a közíró Fábry számára (egy-két kivételtől eltekintve) jóformán ismeretlen Ady publicisztikája.

Ady halálának ötvenedik évfordulója alkalmából 1969-ben írt *Ne sírj, kislány* című írása idézte fel az Ady költészetével való találkozását. A fronton a Nyugat, valamint A Holnap antológiája hasábjain megismerkedhetett Ady verseivel, 1918 októberében pedig a tiszti szanatóriumba is magával vitte A halottak élén zöld borítékú kötetét. Ekkor azonban — saját bevallása szerint — még nem ért fel Ady „emberformáló parancsához, alapigéjéhez: ember az embertelenségben”.¹ Az Ady-hatást bizonyítja azonban volt menyasszonyának a húszas években írt egyik levele is, aki Adynak tulajdonította, hogy Fábry a mély-magyar busongások éveit után az emberirodalommal és a szlovenszkoí küldetés felismerésével hazára talált.

1919-ben a budapesti egyetemen részt vett Babits Ady-szemináriumán, azonban „itt sem az »ember az embertelenségben«-en volt a fő hangsúly: Szabó Lőrinc katonamundérban Ady egyik szerelmi verséről vitázott!” A betegágyán Erdély sorsáért aggódó Ady „fáj nagyon” gyötrelmével szemben 1969-ben már „gyermekded demonstráció”-nak nevezte a Korparancsban említettek, amikor Fábry Trianon napján, „gyermekfejjel és tiszti allűrökkel terhelten” tiszti uniformisba az utcára vonult²...

Ösztönzőleg hathatott Fábryra az is, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom képviselői között is jócskán voltak olyanok, akik Ady lírájának ígézetében alkottak (Mécs László, Györy Dezső, Merényi Gyula stb.), sőt a húszas évek elején — Mácza János jóvoltából — a Kassai Munkás is gyakran közölt Ady-verseket. Ady a magyar sorskérdések és keservek énekeseként, a forradalmi hit harcos szószólójaként hatott ezekben az években Fábryra. Az a tény, hogy a húszas évek második felében a Sarló-nemzedék is zászlajára tűzte Ady nevét (Móricz Zsigmond és Szabó Dezső mellett), csak megerősíthette Fábryt a választott irány helyességében. Egyébként az expresszionista irodalom hatására kibontakozó „emberirodalom” programja szempontjából is „kényelmes” fogódzót jelentett Fábry számára a magyarságával és az emberséggel birkózó Ady.

Először a *Szomorú szemmel* című tárcasorozatban (*Tisza István — ingujjban*) írta le Fábry Adynak a nevét. Fábry „a gyászolók, a könnyező, az árvák” nevében idézte Tiszát, a „nagyurat”, a „kemény magyar kálvinistát”. Távol állt még attól, hogy az Ady-szövegezte Tiszát, a „csóvás embert” lássa a volt magyar miniszterelnökben. A Fábry-féle „csendes baráti beszélgetés” Tisza „haláltáncának” felismeré-

sében mutatott túl a szokvány kereten, és Ady csak az „elkárhozott, elítélt néma magyarok... vad önkínzásával” díszletként, díszítő jelzőként volt jelen írásában.³ A poént Vörösmarty *A vén cigány* című rapszódiaja adta, a „Mi zokog, mint malom a pokolban?” kozmikus fájdalomával. Elég a *Bécsi haláltánc-ének: 1921* című írását átlapozni ahhoz, hogy lássuk, ki mindenki foglalkoztatta ezekben a hónapokban Fábryt. Mindjárt a sor elején azonban ott találjuk Adyt is, az „élet és a halál... csodás misztériuma” idézésében:

*Véres-e homlokom?
Igaz-e csúf menekülésem
Vagy csak véres ésszel, homlokkal
Álmodom és gondolom?
Jaj, be szörnyen megriadtam.*

A *Véresre zúzott homlokkal* című vers idézése mellett Fábry volt menyasszonya levelét is idézte: „haragszom Adyra”, „panaszosan vádolom az Isten előtt Adyt”. Gondolatait egy vallomással is megtoldotta, melyben az „eszterlánc — a napfény” „anyás” védeni akarásával szemben a másik Adyt is meglátta, „aki a Vér és Arany tobzódó szavú költője volt, aki *Illés tüzes szekeren járt, hogy megfejtse Minden-Titkokat*”. Azt az Adyt idézte, aki „ifjú erővel dalolja: *Az élet az én nagy szerelmem — és amikor a Menekülő Élet megcsúfolja, odaáll az élők vezérének: a Halottak élére*”. És „szerelem, ifjúság, öregség, hűség, hűtlenség, csók, ölelés, tör, gyilok, méreg — és halál kísértő ihletéséről szólva ismét Adyhoz fordult:

*Igy járnak a Végzés ormán
Ezer és ezer évek óta,
Mindig a Halálba loholtak
S el nem hagyta őket a nóta.⁴*

Nem az idézetek, a Fábry-szókészlet is bizonyítja, hogy az Ady költészetével való nagy találkozása ekkor már megtörtént. Itt már nem „kellékként”, intelligenciaküszöbként szerepel a költő, hanem élő, ható és teremtő igényként. Eltekintve attól, hogy a harmincas évek társadalmi valósága, a „hóhér-idő” többször kényszerítette Fábryt az Ady-gondolatok emberi igazságtartalma felfedezésére és „sereget toborzó” törekvéseiben is Ady a legfőbb szövetséges, a költővel való elmélyült és meghitt találkozása íróvá válásának ezekre az éveire esett. A kegyetlen élmény, az első világháború is úgy tudatosult nála, hogy a Halottak élén Ady járt. Ez az Ady már a „harcok kényszerültje”, aki nemcsak a Mesebeli Jánosok igazságát kiáltozta világgá, hanem a Muszáj-Herkulesek bátorságával is példaképpé magosodott a fiatal Fábry szemében. Joggal írta öt évtized múltán: „Adynak, a névadó költőnek köszönhetek mindent!” Ady költészete hatására vált a vox humana elkötelezettjévé, az etikai imperatívuszok megfogalmazójává. A varázsige, az „ember az ember telenségben” jelentette számára a „történelmi névadást”. „Én tehát a végén — a kiteljesedésnél — ragadtam meg, adaptáltam Adyt, hogy a fonalat most már visszafelé pergetve, rátaláljak a nagy magyar elkésettség, a magyar forradalmi muszáj összegező meghirdetőjére. Itt minden pontosan egybeesett. Csak aki békében lázadozott a magyar úri anomáliák ellen, kérhetett szót a világbűn, az imperializmus, a militarizmus ellen.”⁵

Egy év múlva a *Tábori posta* című megrendítő háborús vallomásában⁶ az „együtt-síró tizenyolcévesekkel” egymás arcáról olvassák az átkot:

*Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek...*

1922 októberében *Az irodalom mai életproblémái* címmel tartott kassai előadásában⁷ a „halál után élni akaró” ember Ady két kurucának beszélgetésére figyelmeztet:

*Komám, eltévedtünk
Nagy ez a sötétség,
Felgyújtottuk a világot
S nem látunk egy lépést.*

Ebben az előadásában idézte először — „föltámadást” vigyázó parancsként — „A Halottak élén menetelő Ady Endre utolsó életsikolyát”:

*Örzök, vigyázzatok a strázsán,
Az élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek...*

Az „Örzök büszke, szép emberhitével” kezdte azt az új korszakot, melyben Ady Endre költészete a haladásért vívott küzdelemben fegyvertársa, sőt filozófiája lett. Később *Irodalom és magyarság* című tanulmányában a „Húsvétalan a magyarság” gondolata mellett az „Itt azok éltek, akik nem éltek, / A legkülönbek sohse éltek” sorai jelentették a szemnyitogató felismerést. Ebben az írásában örvényként és mélységként egyetlen nevet hallott: Ady, Ady, Ady. „Mindig és mindig csak őt, magyar költőt, irodalom és magyarság sorsüldözését, igazolását, jövőt mutató életpéldáját.” A táborba szállás választóvonalának az „Adyn innen, Adyn túl” eszméjét fogalmazta meg. A küzdelem prófétikus szellemét látta Adyban, hogy az „irodalom síkján” megszüntessék azt a gyakorlatot, mely a „pillanat lokális eszközt szentesíti, és ezzel elgáncsol, halálra üldöz minden értéket, mely a jelent a jövő távlatának erejével az egyetemesség víziója, megérezése, kritikája elé állítja”.⁸

Nem az utólagos vallomások szépítik meg az Ady költészetével való találkozást, mivel Ady igéi ott lüktettek Fábry mindennapjaiban. 1923 karácsonján „gyerek mód” üzeni akart a „szúnak, papírfaló bogárnak, a hidegnek, nedvességnek, a penésznek: ne bántsák a könyveket”, az „odaát maradt” kilenc Ady-könyvet. „Az én Ady-könyveim (élet az életemből, az árvaság percének felismrtt kincsei...)”⁹ És amikor a szlovenszkói magyar irodalom budapesti „peréről” volt szó, a „konzervatív szúklátókörfű, ... szándékaiban romlott politikai és irodalmi irányzatokkal” szemben is Ady volt a példa. „Testvértelenségünkben velünk, bennünk él Ady sikolya. Sikoly, mely magyar hangján a világ golgotás szívére hull... Ady volt az örökségünk, minden mást elvettek, de ezt megőriztük magunknak.”¹⁰ Ez az örökség, emberjóság túlélte azokat az irodalmi hatásokat, melyek Fábryt érték (expresszionizmus, rappizmus, új tárgyiasság) és elvezette Fábryt a vox humanáig, s a szocialista realizmus vállalásáig.

A „magyar emberirodalom” példája is Ady Endre volt, és a Szabolcska-emigránsokról szólva is az „örök rokotalanok”, a „kótyagos” Nyugat és a hosszú sörényű Ma példáit, és Adyt idézte.¹¹ A Kassai Napló hasábjain az *Elfelejtett élet* című sorozatát (1924) is Ady-mottóval kezdte:

*Minden külön össze-zsibolygott
S mégis mindenek szétszakadtak,
Gőzösök, kutyák, hadak, vadak,
De erdők, éjek megmaradtak,
Nagy riadások megmaradtak
S a kísértések megmaradtak.*

A tíz év múlva a háború szörnyűségét, a „szégyenbélyeggel közösségre ítelt, közösségre hajszolt ember” emlékét is az „Ember az embertelenségben” igéjével jellemezte.¹²

Az emberirodalom programját rögzítő tanulmányában is többször idézte Adyt. Az igazi szó, az örök szó keresésében is Ady verse (*Az igazi szó*) volt az ihlető:

*Valamikor jó lesz
Jó lesz megszólalni,
Csúf, nagy özön-vér után.*

.....
*Jó lesz szenvedéssel,
Jó lesz majd nagy kínnal,
Sok mindent elmondani,
Mit most a rém hízal:
Az igazi szót.*

Az egyformák vagyunk testvériséget hirdető közegében is a *Nincsen, semmi sincs* Adyja szólalt meg, a „fáj hogy vagyok / S fáj, hogy nem lehetek büszke arra, / Hogy ember vagyok”. A tanulmány befejezésében, a „kezünkben a felelősség, kezünkben a jövő” felismerésével is azt az Adyt idézte, akinél az Ember „mint Isten úgy világol”. Helyet kapott a tanulmányban az „emlékezés egy nyár-éjszakára” gondolata is.¹³ A közös felelősség szándékainak erősítésével magyarázhatjuk, hogy átdolgozott változatban (*Korparancs*, 1934) az Emlékezés egy nyár-éjszakára sorai (a „kincset vállaltunk: emberfenséget”) helyett a hatásosabb: „S megint élek, kiáltok másért: / Ember az embertelenségben” gondolata került.¹⁴

A levélíró Adyról írott sorai is a ragaszkodás megnyilvánulásai. Az erdélyi hagyományokat fölkelő Ady-vallomások fényében írta le ezeket a sorokat: „Erősen kívánatos volt volna, hogy az Adyt magáénak valló kommunizmus is tudomást vegyen ezekről is. Akkor talán nem volna semmi vita afelett, hogy mondta-e Ady vagy nem: *ez nem az én forradalmam.*”¹⁵ Nem vette észre, hogy Ady a fenntartásait a polgári forradalommal szemben hangsúlyozta.

A húszas évek második felében jobbára változatlan maradt Ady-rajongása. A „vállalás, a küldetés hangját” hallotta Ady Északi ember vagyok című verséből is. A szeretet keserű könyveként emlékezett a Szeretném, ha szeretnének ciklusára, az Ezvorász király sírirta helyett azonban „az északi ember: a más, a jobb, a nehezebb, az emberséges akarat” megtestesítőjét idézte... Az „igazi embert” akinék „Az élet, évek és napok / Szívének gyökeréig fájnak.”¹⁶

Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy az Adyval való ismerkedés egyik legintenzívebb időszaka az 1920 és 1924 közötti évek voltak. Fábry írásaiban ebben az időben tizenhat Ady-versidézetet találunk, mégpedig olyan versekből, mint *Véresre zúzott homlokkal*, *Nótázó vén bakák*, *Sem utódja, sem boldog őse*, *Két kuruc beszélget*, *A fajok cirkuszában* stb. Ekkor jelentek meg az élményt és indítást adók: *Az Intés az őrzőkhöz* (1922. október), az *Ember az embertelenségben* (1924 augusztusában), valamint az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* (1925 januárjában). A formális, tehát külsődleges közeledés feltételezése ellen szól, hogy olyan versek is megjelentek írásaiban, mint *A lelkek temetője*, *A rémek hangja*, *Az ősz dicsérete*, *Az igazi szó* vagy *A földi kunyhó* című. Tizenhat versből kilenc (56 százalék) *A halottak élén* ciklusból való, egy-egy vers pedig az *Új versek*, a *Minden-Titkok versei* és *A menekülő Élet* című kötetből két-két verset találhatunk (*Sem utódja, sem boldog őse*, *Négy-öt magyar összehajol*, illetve a *Nincsen, semmi nincs* és *A földi kunyhó*).

1926 és 1933 között megfogytak az Ady-versek. Mindössze nyolc verset találhatunk írásaiban. Legfeljebb Ady nevének említése jelzi cikkeiben, hogy az Ady-revizió éppúgy ismert volt számára, mint az az Ady-üzenet, melyet nemzedéke, főleg a sarlósok tettek a magukévá. Tartózkodásának oka a valóságirodalom „új igéinek” keresése volt és a rappista hatások is szerepet játszhattak abban, hogy a pro-

letár igék megtalálásában, a „Valóság vagyunk! Harc vagyunk! Állásfoglalás vagyunk!”¹⁷ időszakában Fábry nem találta meg Ady „jövendő fehéreit” a „már jöjj Ököl” és a „mi kacagunk utoljára” költőjét. Csak később, a magyar proletárioradalom platformtervezete megjelenése után döbben rá az alaptalan vádakra és Ady üzenetének igazi érvényességére. „Türelmetlen” időszaka idején, egy-két utalás ugyan jelezte az Ady-élmény folyamatosságát (*Etnográfiai szocializmus, Magyar rapszódia: 1932*), türelmetlenségének, túlzásainak azonban olyan bizonyítékai is vannak, mint a „krizantém-ügy”. A félreértett szimbólum, a „krizantém” miatt tiltakozott (mely Fábry szerint a japán császári család szimbóluma). Ez már a türelmetlen Fábry hangja volt, aki a kor „szimbólumaira” figyelt.¹⁸ A magyarság igazi énjét, európaiságát, jövőjét jelentő szimbólum, mely a tiszta emberség szimbóluma is volt, a harmincas évek politikai „konstellációja” miatt Fábry egy tollvonással nem létezővé akarta tenni.

Hasonló „közjátéknak” tekinthetjük az *Írástudók árulása* című írásában idézett „különös, különös nyár-éjszaka” sorának értelmezését is. A Fábry által később sokat idézett gondolat ebben az írásában nem a döbbenet, hanem a „misztikum”, a „legenda születik” gyanújával említődött. Általános törvényként fogalmazta meg, hogy „mindazok az írók, akik nem találják meg az utat az antiimperialista erőkhöz... a döntő pillanatban a kapitalizmus diktálta atmoszféra rabjai lesznek”.¹⁹ A *Magyar proletárdiktatúra* című cikkében kevésnek találta, hogy az „ifjú forrongósok” Ady Dózsájához (az „Egyszer volt itt forradalom / Hites, igaz forradalom” megállapításához) nyúlnak vissza, s megelégednek a proletárdiktatúra tényéről. E magatartás mögött az „önmaguk igazolására, menekülésre” való hajlamot látta.²⁰ Fábrynak ez a leegyszerűsítő véleménye nem vett tudomást arról, hogy Ady Dózsa-képe nem a lemondást, hanem a „rendet, igazságot csináló” Dózsák idejét sugallta.

A harmincas évek a vox humana, az emberi szó (hang) felé tájékozó Fábry munkásságában is változásokat hoztak. A fasizmus előretörése és az új világháború veszélye ismét Ady időszerűségét kínálta. Ady időszerűsége felismerésében Bölöni György *Az igazi Ady* című műve is segíthette. Főként a megállapítás, hogy Ady eszméisége töretlen folyamatosságban Erdélyben és a legisztáiban Szlovenszko ifjúságában él „mint a nyugati magyar szellem, a magasságok felé törekvő emberi egyetemesség emléke, mint költői nagyság és írói forradalmiság”.²¹

Az igazi Adyra Fábry 1935 júniusában *Az akutális Ady* című írásával reagált. A Bölöni-kötet a „tizenkilences nagy halott” emlékét idézte fel, s Fábry — sajátos önkorrekciónál — „az aktuális Ady: az állásfoglaló Ady” mellett, a korfelelősség vállalója és az írói bátorság példája mellett állt ki.²² Ady *Mag. hó alatt* című versének idézése is a költő mélyebb értelmezésére utalt. „Korunk magyar írója — írta Fábry — Adyban és Adyval lett nemzetvagyion, százszázalékos életem, éltető és változtató vérkeringés.”²³

A „Kie hát Ady?” kérdésére a pozsonyi ifjúmunkásokat és a csallóközi szellemeket említette, akik „a vállukra kapják, kilopják maguk közé, a helyére, a változatlan életbe. Füttyös daccal kalapjuk mellé tűzik rózsának, és viszik vándorlásra, országutakra, menhelyekre, börtönökbe, és a fák között és a tarlókon tavaszként lobog a hangja, szegénységben erővé szürkül és a munkásotthonok színpadán kórus adja tovább: másképpen lesz végre... Ady itt él, és csak így élhet történelemként, küldetésként, halhatatlanságként.”²⁴

1934 és 1937 között Fábry ismét Ady-hívóvé vált. Írásaiban érezhetően megnőtt az Ady-idézetek száma. Míg 1930 és 1933 között írásaiban mindössze három Ady-verssel találkozhatunk, 1934 után újra feltárult előtte az Adyhoz vezető út s mintegy húsz Ady-vers hívja fel a figyelmünket a forradalmár Ady időszerűségére. Ezek egy része már a korábbi években is szerepelt (*Emlékezés egy nyár-éjszakára, Ember az embertelenségben, A földi kunyhó* stb.), először találkozunk azonban a *Mag hó alatt, A mosti március, A fajtám sorsa, Menekülés úri viharból, Üdvözlöt a győzőnek, A szétszóródás előtt* stb. versekkel. Ez az Ady-kép a tartalmi mélyülés irányába mutat.

Ezek azok az évek, amikor az „emberek az embertelenségben” látványa — ahogy Bori Imre megállapította — Ady költészetének intellektuális és morális felismerése mellett „politikusabb színezetet” kapott.

„Adynál az ember világhelyzete, Fábrynál politikai sorsa áll előtérben” — írja Bori.²⁵ A valóságírodalomból a vox humana irányába tájékozódó Fábry számára Ady ekkor még „valóságköltő” volt. Görömbei András írja, hogy *Az aktuális Ady* című „esszéjében” (melyet Görömbei vitairatnak tekint) „Fábry esztétikai dogmatizmusa ismét fölösleges szembeállításokat tesz... s a hadakozás, visszaperlés dühe vonja szűkre a szemhatárt”.²⁶

1936. május 1-jén, a „korerők” összecsapása, a „korlelkiismeret felpaskolása és ellanyhulása” idején is Ady versét, *A május: szabad* címűt idézte.²⁷ A kassai béke-napon (1936 augusztusában) a béke életforrásának nevezete a humanizmus, a demokrácia és a szocializmus együttes tömegerejét. A fasizmussal szemben Ady ember-ségtudatának halhatatlan sikolyát, az „Örök, vigyázatok a strázsán” intését idézte.²⁸ Európa, az igazság, az erkölcs és a vox humana nevében Ady jelentette a megfellebbezhetetlen tanút a Tavaszi Parlament komáromi ülésén 1936 decemberében felolvasott előadásában is.

Az Ady-kép erősödésére vallott az is, hogy az 1937-ben megjelent *Fegyver s vitéz ellen* című kötet egyes ciklusait is Ady-móttóval indította. A háborúval szembe forduló költő 1915-ben írott versét idézte a vérnarcizmus borzalmaival, az ember megalázottságával és a háború veszélyeivel szemben. Ady költői üzenete 1938 után is állandósult Fábrynál. 1934 és 1937 között az Ady-idézetek főként *A halottak élén* (12) és *Az utolsó hajók* című kötetből valók (5), egy-egy verset találunk a *Vér és arany*, az *Illés szekerén* és a *Szeretném, ha szeretnének* kötetből. Az idézett hűz versből hat már az első korszakban feltűnt, a többi „új” felfedezés. Az „újak” között — az említettek mellett — olyan verseket találunk, mint az *Elhagyott véres szívünk*, *A május: szabad, Jönnek jobb napok, Felszállott a páva* stb. Az *Emlékezés egy nyár-éjszakára*, *Intés az őrzőkhöz*, vagy az *Ember az embertelenségben* visszatérő motívuma után ezek a versek politikai állásfoglalására is utalnak.

1938 és 1948 között írt cikkeiben mennyiségileg a korábbi időszak Ady-élményének szintjén maradtak az idézetek (1939 szeptembere és 1948 decembere között írt cikkei nem jelenhettek meg). Hűz vers közül nyolc ismétlődik (*Ember az embertelenségben*, *Mag hó alatt*, *Intés az őrzőkhöz*, *Üdvözet a győzőnek*, *Magyar jakobinus dala*, *A fajtám sorsa*), az egyre kilátástalanabbá váló helyzet miatt azonban olyan Ady-versek jelennek meg írásaiban, melyek harcoss mondanivalóját, antifasiszta elkötelezettségét erősítették. *Az Illés szekerén* című kötet versei (*Magyar jakobinus dala*, *Nekünk Mohács kell*), *A Magunk szerelme* kötet (*Dal a hazugság házáról*) és a *Margita élni akar* ciklus (*Szerelmek az őszben*), valamint *Az utolsó hajók* versei (*Intés szegény legényeknek*, *Tegnapba élni belé*, *Nincs itt ország*) mellett a legtöbb vers ismét *A halottak élén* című kötetből (12) való. *A halottak élén* Adyját olyan versek képviselik, mint *A rémnek hangja*, *Hát ahogy a csodák jönnek*, *A „Dies irae”*, *Az akarat cselédei*, *Mégsem, mégsem, mégsem*, *Emlékezés egy halottra*, *Bó-biskolván lehajtom kardom*.

Aligha véletlen, hogy a *Magyar jakobinus dala* ismétellen megjelenik Fábry írásaiban. A legidősebb üzenet: „Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz / Végül egy erős akarat...” 1938 júliusában, a kassai antifasiszta tömegtüntetés felolvasott beszédében is dominált.²⁹ Szinte sorsszerű, hogy a korszakot lezáró „hattyúdál” ismét Adyt hívta. *Porta Hungarica* címmel 1939-ben jelent meg a romániai Korunk 9. számában az az impozáns tanulmánya, mely a nagy idők tanújaként idézte meg a háborúval szembeszálló forradalmi költőt. Az öt fejezetből álló írás (I. *Kell még Tegnapról hív tanú*, II. *Magyar jakobinus dala*, III. *Utolsó staféta*) utolsó két fejezete (IV. *Jóslások Magyarországról*, V. *És mégsem, mégsem, mégsem*) azonban már nem jutott el a címzetthez, és először csak 1959-ben, az Irodalmi Szemle hasábjain jelent meg. A tanulmány a *Palackposta* (1960) című kötetben *A halottak élén* címmel jelent meg, „kiadói tévedésből” azonban a harmadik fejezet (*Az utolsó staféta*) nélkül.

Ez az írása határozott különvélemény volt olyan korban, amikor Európában emberség helyett flottákban, tankokban és bombavetőkből gondolkodtak, s az „állathős igék” az európai humánumon elhatalmasodtak. Amikor Ligetfalu és Dévény München zsákmánya lett, Fábry „az ellenforradalmi németiség által barbarizált Nyugat betörő kapujaként” tekintett arra a Dévényre, mely Ady szövegezésében — A Góg és Magóg fia vagyok című versében — „kategorikus forradalmi értelmet kapott”.³⁰

Adynak a szlovenszkói Sarlóban kiért hangjára emlékeztetett akkor, midőn a fasiszta szlovák állam minisztere „egy nagy nemzet vazullusaként” hálálkodott Hitlernek. Számonkérőn, az emberjogok megkiáltójaként idézte a Magyar jakobinus dalt.³¹

Elnémítva, 1941 karácsonyára írta le először a később oly sokat idézett sorokat:

*Ékes magyarnak soha szebbet
Száz menny és pokol sem adhatott:
Ember az embertelenségben,
Magyar az űzött magyarságban,
Újból-élő és makacs halott.*

Az *Ember az embertelenségben* című Ady-vers már 1924-ben megjelent Fábrynál, s az *Emberirodalom* 1934-es változatában ismét idéződött. A magyar hagyomány élő summájaként azonban csak „a háború züllesztő sodrában, sovinizmus dühfokán” idézte — erkölcsi többletként, az örök hagyomány és a példaadó vox humana emberség-igéjeként.³²

És amikor 1948 februárja után újra megszólalhatott, ismét csak Adyhoz, az antiimperializmus magyar hagyományához fordult, az őrzők felelősségével és „Az Élet él és élni akar” feltámadott hitével.³³

Ady Endre költészete ezekben az években a „politikai szövetséges” szerepét játszotta Fábry munkásságában, erkölcsi támasza volt a faszizmus elleni harcban.

Ezekben az években támaszt és menedéket jelentett Ady, hisz a világ sorsát felvállaló Fábry soha nem volt annyira magányos, mint a faszizmus tobzódásának ebben az időszakában. Az elnémítás éveiben kezdett behatóbban foglalkozni Ady költészetével. 1943 szeptemberétől vezetett jegyzetei tanúsítják, hogy a publicista és esszé műfajú megközelítések helyett Fábry komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy tudományos igénnyel, formai és stílustörténeti elemzésekkel tárja fel Ady költészetének titkait. Az *Ady igaza* kötet gondolata ekkor fogalmazódhatott meg nála. A hatvanas évek közepén is szorgalmasan folytatta a jegyzetelést, s lényegében csak a *Stószai délelőttök* című kötet megjelenése (1968) és az Adyról szóló írások besorolása (*Mag hó alatt* címmel) jelezte, hogy már nem bízott ebben a lehetőségben.

A *halottak élén (Porta Hungarica)* című esszéjében az etikai imperatívuszok dominálnak. Filozófia és erkölcs összefüggésében szemlélte a különb-emberség értékeit, s az Ady-szemlélet és világgép értelmezésében is összetettebb, mélyebb képpé alakul ki nála. A háború befejezése után fogant A *vádolt megszólal* című manifesztumában viszont Ady a csehszlovákiai magyarság öngazolásaként dokumentálódott.

Fábry a faszizmus perében csak az antifaszizmust tekinthette perdöntő mértéknek, és a sors mostoha, embertelen ítéleteivel szemben erre az igazságra apellált. Balogh Edgár szavait idézte: „Mi a nagy európai és közép-európai összefüggésekbe állítottuk sorsunkat.” Ezzel a sarlós-nemzedék által vallott, Duna-táji elkötelezettséget kifejező gondolattal húzta alá azt a missziót, melyet a csehszlovákiai magyarság a két világháború között magára vállalt. „Embertelenség idején a magyarság sorsát, fogalmát, lényegét elválaszthatatlanul a humánnumhoz kötni, lehet-e bátrabb, nagyobb, megtartóbb célkitűzés: *Embermagyarság*: az Ady kottázta magyar emberlényeg kiteljesedése...³⁴ A csehszlovákiai magyarság hídszerepét is az európai magatartás Duna-táji példajaként idézte: „Nekünk egyformán fáj minden

magyar vagy cseh nemzetbűn, és egyformán tudtunk örülni mindkettő igazó európai megnyilvánulásainak. Mi lettünk a hídplatform, mely elvállal minden terhet mind az egyik, mind a másik oldal felé.”³⁵

Ez a magatartás lényegében Fábry magyarságát is jellemzi. Soha nem tagadta meg nemzetiségét, azonban természetes állapotnak tekintette magyarságát; nem a hivalkodás, a különállás, hanem az összefogás, a népek közötti együttműködés és kölcsönös tisztelet forrásaként kezelte. Emberség, magyarság és internacionalizmus — ezek voltak számára a magyar hagyomány élő summái, s ezek hagyományozódtak rá Ady költészetéből is.

1948 februárja után megjelent kötetei is Ady-fogantatásúak. Már a könyvcímek *A gondolat igaza, A béke igaza, Emberek az embertelenségben* és a *Palackposta* bevezetője, *Az idő igaza*) is Ady humánnumával telítettek. Az Ady-igézet folyamatosságára utalt, hogy a felszabadulás után megjelent első kötetét, *A gondolat igazát* Csokonai-mottóval és a Magyar Hírlapnak 1941 karácsonyára írt, ám közlésre nem került *Élő hagyomány* című írásával indította. Az sem véletlen, hogy Descartes-ot is csak Ady „rejtett igazságaival” ünnepelte és a „Gondolat igazát” „Descartes magvetésének legjobb eredményeként” tekintette. A béke igazában az „emberhez méltó gond”, a béke, mint a „vox humana legteljesebb valósága” is Ady-fogantatású, de mellette már felvonulnak a szellemi tejtestvérek, József Attila, Johannes R. Becher, Thomas Mann, sőt Petrarca is.³⁶

Kifogyhatatlan helyzetekben újra és újra Ady a „koronatanú”, hogy a háború és a béke perében Fábry felismerésének, harcok elkötelezettségének igazát erősítse.

Fábry nem ünnepelni, elemezni vagy értelmezni akarta Adyt, hanem a mindennapi küzdelmekhez szövetségesként megidézni. Szocialista elkötelezettségében is meghatározó szerepe volt az Ady-élménynek. Eszmeisége szöttezésben szinte bölcséleti magaslakatokat, kútforrást jelentett számára Ady szocialista elkötelezettsége. A *Stósz* *délelőttökben* megjelent Ady-képben is ez a magatartás figyelhető meg. Csokonai, Ibsen, Gorkij, Petőfi évfordulója kínálkozó alkalom volt arra, hogy életművüket, eleve elrendelésüket is az Ady-igazság mérlegén mérje meg. Fábry az Ady-igék vonzásában találta meg a vox humana kiteljesedéséhez vezető utat, s antifaszizmusa, majd békemissziója is e proféciaik vonzáskörében maradt.

Fábry az Ady-hatásnak tulajdonította, hogy 1920 után a magyar reakció minden igyekezete ellenére sikerült a csehszlovákiai magyar ifjúságot megmenteni az irredenta veszélytől. A „kerge magyar”, a „fajtája hagyott renegát”, a „hitvány hazá-árulók” címkékkel teleaggatott Ady (ahogy a pozsonyi Népakarat írt róla), fokozatosan vált a fiatalok eszményképévé. Meglepő, hogy a „kisebbségi ifjúságot meg nem értő emigráció is el akarta ütni Adyt itteni jussától”.³⁷ Gábor Andor félelme, hogy Ady az utódállamok magyarságánál „az irredenta egy modernebb eszközévé aljasítható”, alaptalannak bizonyult.

A *Stósz* *délelőttökben* között évfordulós írások (*Ady igaza, Az ismeretlen Ady*) lényegében a már korábban kialakított képet mutatják, legfeljebb egy-egy új megközelítéssel szélesítik azt. Meghatározóan újat azonban ezekben az írásokban nem találunk. Adyról szóló írásai mindegyike vallomás, melyet izzóvá tett Fábry szeretetteljes ragaszkodása Ady Endre költészetéhez. Az antifaszizmus bibliájának szánt *Európa elrablása* című kötetében is Ady lírája a gyakori hivatkozási, szembesítési alkalom. A megmaradás és az értelmes élet lehetőségeit kereső Fábry eszmei és erkölcsi korparancsként fogadta el Adyt. Nem véletlen, hogy a magyar irodalomban egyedülállóan, a legtisztábban és megtermékenyítőn épp Fábry Zoltán munkásságában őrződött meg Ady Endrének az idő mélyrétegeiből a jövőnek küldött költői üzenete.

„Adyt nem temetni, nem kisebbiteni kell, de feltámasztani, felnagyítani, hogy hasson, éljen, használjon, segítsen” — vallotta Fábry 1968-ban is a dr. Vezér Erzsébettel folytatott beszélgetésben. A magyarság számára az „Ady hűségében, Ady igazában” való megmaradást vallotta követendőnek, kikerülhetetlennek.³⁸ Az Ady-költészet kőtábláiról az emberség és magyarság erkölcsi parancsát tudatosító Fábry

az Ember Szépbeszőtt hitének erősítőjét látta abban a költőben, aki — Móricz Zsigmond szavaival élve — „fókusza volt a tömegek lelkében égő és izzó szenvedélynek s teremtő erőnek”, s akinek minden sorából az eleve elrendelés szava sugárzott.

JEGYZETEK

1. Fábry Zoltán: Ne sírj, kislány. In: Vigyázó szemmel. 316. l.
2. Uo. 316—317. l.
3. Fábry Zoltán: Szomorú szemmel IV. Tisza István — ingujjban. In: Összegyűjtött... I. köt. 24. l.
4. Fábry Zoltán: Bécsi haláltánc-ének: 1921. Uo. 36—38. l.
5. Fábry Zoltán: Ne sírj, kislány. I. m. 318. l.
6. Fábry Zoltán: Tábori posta. In: Összegyűjtött... I. köt. 76. l.
7. Uo. 114. l.
8. Fábry Zoltán: Irodalom és magyarság. Uo. 150. l.
9. Uo. Az Ady-könyvek. 172. l.
10. Fábry Zoltán: Szász Károly és a szlovenszkói magyar irodalom. In: Összegyűjtött... I. köt. 175. l.
11. Vö.: Szlovenszkói magyar irodalom: 1923. Uo. 193. l.; Szabolcska-emigránsok. Uo. 254. l.
12. Uo. Elfelejtett élet. 256. l.
13. Uo. Emberirodalom (1914—1924). 280., 284., 292. l.
14. L. Fábry Zoltán: Emberirodalom. In: Összegyűjtött... IV. köt. 118. l.
15. Uo. A levélíró Ady. 317. l.
16. Fábry Zoltán: Északi ember vagyok. In: Összegyűjtött... I. köt. 10—13. l.
17. Fábry Zoltán: Útravaló. In: Összegyűjtött... III. köt. 84. l.
18. Fábry Zoltán: A magyar író és az ötéves terv. In: Összegyűjtött... III. köt. 162. l.
19. Fábry Zoltán: Írástudók árulása (1914—1934). In: Összegyűjtött... IV. köt. 65. l.
20. Uo. Magyar proletárdiktatúra, 44—45. l.
21. Bölöni György: Az igazi Ady. Bp., 1955. 348. l.
22. Fábry Zoltán: Az aktuális Ady. In: Összegyűjtött... IV. köt. 145. l.
23. Uo. 144—145. l.
24. Uo. 148—149. l.
25. Bori Imre: Fábry Zoltán. In: F. Z. kortársai szemével 351. l.
26. Görömbei András: Ady és Fábry. Studia Litteraria. XIII. Debrecen 1975. 192. l.
27. Fábry Zoltán: A munka ünnepe. In: Összegyűjtött... IV. köt. 218. l.
28. Uo.: Vigyázatok a strázsán. In: Fegyver... 233. l.
29. Fábry Zoltán: A Rákócziak harcának mai értelme. In: Összegyűjtött... V. köt. 124. l.
30. Uo. A halottak élén. 188. l.
31. Uo. 191—192. l.
32. Fábry Zoltán: Élő hagyomány. In: Összegyűjtött... V. köt. 222. l.
33. Uo. Az első szó. 235. l.
34. Fábry Zoltán: A vádolt megszólal. In: Stószai délelőttök. 402. l.
35. Uo. 407—408. l.
36. Fábry Zoltán: A gondolat igaza. 21., 28. l.; A béke igaza. 7—11. l.
37. Uo. Ady és Szlovákia. 80. l.
38. Vezér Erzsébet: Újból élő és makacs halott. In: Fábry Zoltán: Vigyázó szemmel. 310., 314. l.